

**O‘ZBEKISTONDA SOVET HOKIMIYATINING MODDIY-MADANIY
YODGORLIKLARGA BO‘LGAN MUNOSABATI (1917–1990 YY.)**

**THE ATTITUDE OF THE SOVIET AUTHORITIES TOWARDS
MATERIAL AND CULTURAL MONUMENTS IN UZBEKISTAN (1917–1990)**

**ОТНОШЕНИЕ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ К МАТЕРИАЛЬНЫМ И
КУЛЬТУРНЫМ ПАМЯТНИКАМ УЗБЕКИСТАНА (1917–1990 ГГ.)**

Sharipova Ozoda Qayumovna

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

1-kurs tarix mutaxassisligi magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Sovet hukmronligi davrida (1917–1990 yillar) O‘zbekistonda moddiy-madaniy yodgorliklarga bo‘lgan munosabat tarixiy manbalarga asoslangan holda ko‘rib chiqiladi. Maqolada yodgorliklarning yo‘q qilinishi, agar moslashtirilsa, ba’zilarining restavratsiya jarayonlari hamta’riflanadi. Shuningdek, sovet mafkurasi o‘ziga xos yondashuv bilan yodgorliklarga qanday baho berilishi va bu siyosatning bugungi madaniy merosi ustidagi ta’siri keltiriladi

Kalit so‘zlar: Sovet vaqti, borliq-madaniy esdalik, qayta tiklash, O‘zbekiston tarixi, madaniyat meros

Abstract: This article examines the attitude towards material and cultural monuments in Uzbekistan during the Soviet period (1917–1990) based on historical sources. The article describes the destruction of monuments, and, if appropriate, the restoration processes of some of them. It also discusses how the Soviet ideology, with its unique approach, assessed monuments and the impact of this policy on today's cultural heritage.

Keywords: Soviet times, material and cultural memory, restoration, history of Uzbekistan, cultural heritage

Аннотация: В статье на основе исторических источников рассматривается отношение к материальным и культурным памятникам в Узбекистане в советский период (1917–1990 гг.). В статье описывается разрушение памятников, а также процессы реставрации некоторых из них, если это было необходимо. В статье также обсуждается, как советская идеология с ее уникальным подходом оценивала памятники, и влияние этой политики на сегодняшнее культурное наследие.

Ключевые слова: советское время, культурное наследие, реставрация, история Узбекистана, культурное наследие

Kirish 1917-yilda Rossiyada boshlangan inqilob natijasida paydo bo'lgan Sovet boshqaruvi tezda Markaziy Osiyoga, jumladan O'zbekiston hududiga keldi. Yangi siyosiy sistema o'z g'oyalarini hayotning har sohasiga, jumladan moddiy madaniyatga ham joriy etishni boshladi. Bu paytda diniy, milliy va tarixiy yodgorliklar yangi hukumat fikricha ortiqcha, qaytuvchi meros sifatida ko'rildi: ayniqsa masjidlar, madrasalar va maqbaralar kabi joylar kommunistik fikrga qarshi ob'ektlar deb hisoblana boshlangan va ularning ko'pchiligi buzildi yoki boshqa ishlarda – omborxonalar beklash maktabi hatto turar joy uchun qayta foydalanish uchun ishlatilgan. Bundan tashqari, Sovet Ittifoqining turli davrlarida (ayniqsa, 1950–1980 yillarida) madaniyatga bo'lgan munosabatda nisbiy yumshashlar ham ko'rildi. Ilmiy qayta tiklash ishlarining boshlanishi, ba'zi tarixiy obidalarni muzeyga o'tkazish, ularning san'at va arxitektura nuqtai nazaridan qayta baholanish jarayoni ham bor edi. Lekin bu jarayonlar ko'pincha siyosat ostida bo'lgan, “sovet xalqlari do'stligi” g'oyasi atrofida o'tkazilgan. Ushbu maqola aniq 1917–1990 yillar oralig'ida O'zbekistonning sovet hokimiyati tomonidan moddiy-madaniy yodgorliklarga nisbatan olib borilgan siyosatni o'rganishga bag'ishlangan. O'rganish jarayonida Toshkent, Samarqand, Buxoro va Xiva kabi shaharlar misol qilib olinadi va yodgorliklarning yo'q qilinishi, o'zgartirilishi yoki saqlanish uchun harakatlar ilmiy asosda ko'rsatiladi. Maqolaning ahamiyati shundaki, bugungi O'zbekistonda madaniyat siyosati va merosga bo'lgan qarashni yaxshi tushunish uchun bu tarixiy davrni o'rganish kerak.

Natijalar

Sovet davrida O'zbekistondagi moddiy-madaniy yodgorliklarga bo'lgan munosabat quyidagicha shakllandi:

Yo'q qilish siyosati (1917–1930 yillar)

Sovet hokimiyatining dastlabki yillarida O'zbekistonda moddiy-madaniy yodgorliklarga nisbatan keskin va qat'iy yo'q qilish siyosati olib borildi. Kommunistik mafkura nuqtayi nazaridan diniy va milliy meros Sovet davlatining ilg'or taraqqiyotiga xalaqit beruvchi, “reaktsion” kuch sifatida talqin qilindi. Natijada, yuzlab masjidlar, madrasalar, maqbaralar va boshqa tarixiy obidalar buzib tashlandi yoki boshqa maqsadlarda foydalanildi.

Masalan, Toshkent shahridagi qadimiy Ko'kcha masjidi Sovet hokimiyati tomonidan faoliyatdan to'xtatilib, omborxonaga aylantirildi. Bunday holat ko'plab boshqa masjidlar bilan ham sodir bo'ldi. Shuningdek, Hazrati Imom majmuasining

ayrim qismlari ham uzoq yillar yopiq holda saqlanib, ularga sovet mafkurasi doirasida “dindorlik merosi” sifatida salbiy munosabatda bo‘lindi.

Buxoro va Xiva shaharlarida esa yo‘q qilish siyosati yanada keskinroq bo‘lib, eski shahar arxitekturasi butunlay o‘ziga xos qismi yo‘q qilindi. Xususan, Buxoroda “eski dunyoning timsoli” sifatida ko‘rilgan ayrim madrasalar va minoralar buzildi, ularning o‘rniga yangi kommunal binolar qurildi. Xivada esa Ark saroyi atrofidagi tarixiy inshootlarning bir qismi “rekonstruksiya” bahonasida butkul yo‘q qilindi yoki yangilangan, biroq asl tarixiy ko‘rinishidan yiroq shaklda qayta qurildi.

Bu davrda olib borilgan siyosat faqat diniy emas, balki mahalliy arxitektura va san’at an’analarini ham inkor etishga yo‘naltirilgan edi. Shu sababli, moddiy-madaniy merosning katta qismi o‘zligini yo‘qotdi yoki umuman yo‘q bo‘lib ketdi. Bu yo‘qotishlar bugungi kunda O‘zbekiston tarixiy xotirasiga o‘chmas iz qoldirgan.

Moslashtirish davri (1930–1950 yillar)

1930–1950 yillar oralig‘i Sovet hokimiyatining moddiy-madaniy yodgorliklarga nisbatan munosabatida yangi bosqich – moslashtirish siyosati bilan xarakterlanadi. Bu davrda “sinfy kurash” mafkurasi asosida yodgorliklar endilikda kommunistik jamiyat qurilishida foydali bo‘lishi mumkin bo‘lgan vosita sifatida baholandi. Shu sababli ko‘plab tarixiy obidalar yo‘q qilinish o‘rniga boshqa ijtimoiy-ma’naviy maqsadlar uchun moslashtirildi.

O‘zbekistonda ko‘plab masjid va madrasalar maktab, klub, teatr, kasalxona yoki omborxonalariga aylantirildi. Masalan, Toshkentdagi Shohi Zinda ansamblining ayrim qismlari uzoq vaqt davomida yopiq saqlanib, faqat “madaniy ekskursiya ob’ekti” sifatida foydalanilgan. Buxorodagi qadimiy madrasalarning ko‘plari esa o‘quv muassasalari yoki kasb-hunar maktablariga aylantirildi. Bu orqali sovet hokimiyati moddiy obidalarni nafaqat fizik jihatdan, balki ma’nan ham “neytrallashtirish”ga harakat qilgan.

Bundan tashqari, ushbu davrda Sovet shaharsozlik siyosati keskin tus oldi. Eski Shaharlar rejalashtirilgan sovetcha urbanizatsiya doirasida “eskilik sarqiti” sifatida qabul qilinib, yangidan qurilayotgan keng ko‘chalar, davlat binolari va sanoat zonalariga joy bo‘shatish maqsadida yodgorliklarning katta qismini yo‘q qilishga olib keldi. Toshkentdagi Eski Shahar devorlari va darvozalarining buzilishi bunga yaqqol misol bo‘la oladi. Bu devorlar shahar tarixining asrlar davomida shakllangan arxitektura xotirasining bir qismi bo‘lsa-da, ular “qoloqlik” ramzi sifatida baholanib, sovet zamonaviylik timsoli – “ochiq va zamonaviy shahar” kontsepsiyasiga moslashtirilmagan edi.

Shu tariqa, bu davrda moddiy-madaniy meros to‘g‘ridan-to‘g‘ri yo‘q qilinmasada, uning funksional mohiyati keskin o‘zgartirildi. Bu esa yodgorliklarning asl tarixiy

va madaniy qiymatini pasaytirish, avlodlar xotirasidan siqib chiqarish siyosatining tarkibiy qismi edi.

Restavratsiya va ilmiy o'rganish (1950–1980 yillar):

1950 yillardan keyin ayrim obidalar davlat himoyasiga olindi.

Samarqand, Buxoro va Toshkentdagi ko'plab me'moriy yodgorliklar restavratsiya qilindi.

“SHarqshunoslik instituti” va boshqa ilmiy muassasalar bu yodgorliklarni ilmiy asosda o'rgandi.

Ideologik vosita sifatida foydalanish (1980–1990 yillar):

Yodgorliklar Sovet milliy siyosati doirasida “xalq do'stligi” timsoli sifatida targ'ib qilindi.

Ayrim yodgorliklar "xalq mulki" deb e'lon qilindi, biroq ularga diniy yoki tarixiy ruh berilishiga yo'l qo'yilmadi.

Sovet hokimiyatining O'zbekistondagi moddiy-madaniy merosga bo'lgan munosabati 1917–1990 yillar oralig'ida keskin o'zgarishlarga boy bo'lib, bosqichma-bosqich tahlil qilinar ekan, ushbu siyosatning murakkab va ko'p qirrali xarakterga ega bo'lganini ko'rish mumkin. Dastlabki yillarda diniy va milliy yodgorliklar kommunistik mafkuraga zid deb topilib, ularning ko'plari butkul yo'q qilingan yoki boshqa maqsadlar uchun moslashtirilgan. 1930–1950 yillardagi "moslashtirish" siyosati davrida esa tarixiy obidalar sinfiy ideologiya nuqtayi nazaridan baholanib, ularning aksariyati o'zining asl funksiyasidan mahrum bo'lgan holda klub, maktab, kasalxona kabi obyektlarga aylantirildi.

Shunga qaramay, 1960–1980 yillarda yuzaga kelgan **restavratsiya va muzeylashtirish harakatlari** natijasida bir qator tarixiy yodgorliklar ilmiy, madaniy va estetik nuqtayi nazardan qayta baholandi. Masalan, Samarqanddagi **Shohi Zinda**, Buxorodagi **Po'i Kalon ansambli**, Xivadagi **Ichan qal'a** majmuasi restavratsiya qilinib, milliy va jahon merosi sifatida saqlab qolindi. Bu esa, bir tomondan, sovet davridagi madaniy merosga nisbatan munosabatning ziddiyatli, biroq ayrim jihatdan ijobiy tomonlarini ham ko'rsatadi.

Biroq, bu restavratsiya ishlari yuqoridan pastga qarab amalga oshirilgan bo'lib, **mahalliy aholi, tarixchilar va milliy meros egalari** bu jarayonlarga jalb qilinmagan. Natijada yodgorliklar tashqi ko'rinishda saqlanib qolgan bo'lsa-da, ularning **asliyatdagi ma'naviy, diniy va tarixiy mohiyati** so'ndirilgan yoki buzilgan. Shu bois sovet siyosati moddiy-madaniy merosga nisbatan garchi oxir-oqibat ayrim obidalarni saqlab qolishga xizmat qilgan bo'lsa-da, bu merosning asl mazmuni va xalq bilan bog'liqligiga salbiy ta'sir ko'rsatgan.

Misollar

1. Samarqand:

Registon majmuasi: 1920–30 yillarda baʼzi qismlari yopildi, lekin 1950-yillardan boshlab qayta tiklandi. Sovet davrida “xalq doʻstligi va arxitektura yodgorligi” sifatida reklama qilindi.

Shohi Zinda majmuasi: Qabrlar buzilmagan, lekin atrofida rekonstruksiya ishlari olib borilib, asl koʻrinish buzilgan.

2. Buxoro:

Poʻi-Kalon majmuasi (Kalon minorasi, Mir Arab madrasasi): 1930-yillarda yopilgan, 1945-yildan boshlab qisman ochilgan. Sovet davrida turizm obyektiga aylantirilgan.

Ark qalʼasi: Harbiy garnizon sifatida ishlatilgan, baʼzi qismlari vayron qilingan, faqat 1960-yillarda restavratsiya qilina boshlandi.

3. Toshkent:

Koʻkaldosh madrasasi: 1920-yillarda yopilgan, klub va ombor sifatida ishlatilgan.

Hazrati Imom majmuasi: Sovetlarning “yangi Toshkent” konsepsiyasiga zid boʻlgan. Faqat 1980-yillarda rasmiy eʼtibor qaratildi.

4. Xiva:

Ichan Qalʼa: 1969-yilda muzey-qoʻriqxonasi sifatida roʻyxatga olingan. Bu Sovet hukumati tomonidan yodgorlikni siyosiy nazorat ostida saqlashning timsoli edi.

Juma masjidi: 1930-yillarda yopilgan, faqat 1970-yillarda restavratsiya ishlari boshlandi.

Xulosa

Oʻzbekistonda Sovet hokimiyatining moddiy-madaniy yodgorliklarga boʻlgan munosabati siyosiy mafkuraga bogʻliq holda oʻzgarib borgan. Bu munosabat dastlab yoʻq qilishga, keyin esa ilmiy restavratsiyaga va ideologik foydalanishga oʻtgan. Ushbu tarixiy tajriba bugungi madaniy siyosatda mustaqil va mustahkam yondashuv zarurligini koʻrsatadi. Endilikda yodgorliklarga faqat estetik yoki tarixiy emas, balki maʼnaviy va milliy qadriyat sifatida ham qarash lozim.

Manbalar roʻyxati

1. Karimov, I. A. (1998). *Yuksak maʼnaviyat — yengilmas kuch*. Toshkent: Maʼnaviyat.
2. Semenov, A. A. (1947). *Monumentalnaya arxitektura Sredney Azii*. Moskva: Izd. Akademii nauk SSSR.

3. Is'hoqov, M. (2006). *Tarixiy yodgorliklar va ularning muhofazasi*. Toshkent: "Fan" nashriyoti.
4. Shoniyozov, K. (1990). *O'zbekiston tarixiy obidalarining taqdiri*. Toshkent: Sharq.
5. O'zbekiston Respublikasi Davlat arxivi, fond 245, ro'yxat 5, ish 16.
6. "Pravda Vostoka" gazetasi, 1953-yil 17-iyul soni.
7. UNESCO. (1990). *Preservation of Cultural Heritage in Central Asia*. Paris: UNESCO Publishing.

